

ZİMMİ KADINLAR KADI MAHKEMESİNDE: SOFYA XVII. YÜZYIL

İbrahim Etem ÇAKIR

Özet: Osmanlı Devleti'nde kadınları konu alan bazı çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı toplumunda Müslim ve gayrimüslimlerin her türlü hukukî sorunların araştırıldığı çalışmalarda kaynak olarak şer'iyeye sicilleri, fetva kaynakları, tereke, ahkâm, şikâyet ve vakıf defterleri gibi veriler kullanılmıştır. Bu çalışmada Sofya'da zimmi kadınların kadi mahkemesini kullanma pratiği ele alınmıştır. Evlenme, boşanma, miras, kefalet, nafaka, alım-satım, alacak-verecek gibi pek çok konuda zimmi kadınlar Osmanlı mahkemesine başvurmuşlardır. Müslüman kadınlar genellikle vekil aracılığı ile mahkemede işlerini yürütürken zimmi kadınlar ise mahkemeyi doğrudan kullanmayı tercih etmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Sofya, zimmi, kadın, şer'iyeye sicili, mahkeme.

Non-Muslim Women in Kadi Court: Sofia XVIIth Century

Abstract: Some studies have been conducted regarding women in Ottoman Empire. In addition to studies conducted based on kadi (muslim judge) records, sources such as şer'iyeye (court) records, fatwa sources, estate, judgement, complaint and foundation records were used in studies based on legal sources. Number of studies examining directly non-muslim women is quite little. This study investigated practice of non-muslim women regarding the use of kadi (muslim judge) court in Sofia. Non-muslim women went to the Ottoman court for numerous subjects such as marriage, divorce, inheritance, bail, alimony, buying-selling, receivables and payables. While muslim women generally carried out their transactions in the court with help of a proxy, non-muslim women preferred to directly use the court.

Key words: Sofia, zimmi, woman, şer'iyeye record, court.

Giriş

Sofya, Balkan yarımadasında, etrafı dağlarla çevrili Sofya Ovası'nın güney kısmında Vitoşa (Vitoş) Dağı eteklerinde denizden yaklaşık 550 m. yükseklikte yer almaktadır. Sofya 1380'lerin başında Osmanlılar tarafından fethedilmiş, XV. yüzyılın ortalarına doğru idari yönden Rumeli beylerbeyliğinin merkezi olmuştur. Tahrir defterlerinden hareketle yapılan hesaplamalar sonucunda şehir nüfusu 1544'te 7200 (%82 Müslüman), 1570'te 6900 (%73 Müslüman) civarında olduğu tahmin edilmektedir (Şahin, 2009, ss. 344-346). Şehirdeki mahalle sayısı ise 1544'te 43, 1570'de 48, III. Mehmed'in hükümdarlığı döneminde 61 olarak tespit edilmiştir (Erdoğan, 2002, ss. 10-12). XVII. yüzyılın ortalarında Sofya şehrini ziyaret eden Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, şehirde 41 mahalle bulunmaktaydı (Evliya Çelebi, 1999, s. 223). Bu dönemde nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşamaktaydı (Crampton, 2007, s. 30). Sofya şehrinde Müslümanlarla beraber Ortodoks ve Katolik Hristiyanlar sakindi (Gradeva, 2005, s. 149).

Osmanlı Devleti'nde kadınları konu alan bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı Türkiye dışından araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçe yayınlanmış çalışmalar ise oldukça azdır. Genellikle kadı sicillerini esas alarak yapılan çalışmaların yanı sıra hukuk kaynaklarına dayalı araştırmalarda şer'iyeye sicilleri, fetva kaynakları, tereke, ahkâm, şikâyet ve vakıf defterleri gibi kaynaklar kullanılmıştır (Argıt, 2005, s. 576). Osmanlı Devleti'nde kadın çalışmalarında öncü isim hiç şüphesiz Ronald Jennings'tir. Jennings (1975, ss. 53-114; 1973, ss. 168-216; 1978, ss. 225-293), XVII. yüzyılda Kayseri üzerine yaptığı çalışmalarda buraya ait şer'iyeye sicillerini kullanmıştır. Haim Gerber (1980, ss. 231-244), XVII. yüzyılda Bursa şehrinde kadınların sosyal ve ekonomik durumlarını ele almıştır. Amira El Azhary Sonbol'un editörlüğünde hazırlanan eser Osmanlı dönemi kadın çalışmalarına ciddi bir katkı sunmuştur. Bu eser Osmanlı kadın çalışmalarının yeniden değerlendirilmesi, şer'i mahkemede Müslüman kadınlar, Osmanlı evi, zimmi toplum ve aile hukuku, çocuklar ve aile hukuku, kadın, ahlak ve şiddet başlığı altında 18 makale ihtiva etmektedir (Sonbol, 1996). Madeline C. Zilfi'nin editörlüğünde hazırlanan eser ise Osmanlı dönemi kadınlarına ait en önemli çalışmalar arasında yerini almıştır (Zilfi, 1997). Leslie Peirce 1540-1541 yılına ait Ayıntab kadı mahkemesi kayıtlarını kullanarak toplumsal cinsiyet, kadınların mahkemede hak arayışları, kendilerini ifade etmeleri ve mahkemede temsil konusunu incelemiştir (Peirce, 2005). Araştırmasında Şam sicillerini kullanan Najwa al-Qattan (1996, s. 191), sicillerde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi erkek ve kadınların hukukî durumları hakkında bilgiler bulunduğunu ifade etmiştir. İslam-Osmanlı hukukunda gayrimüslimleri esas alan çalışmalardan söz etmek gerekir. Bu çalışmalardan birisi Gülnihal Bozkurt'a aittir (Bozkurt, 1989). Yavuz Ercan, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin yönetimi, sosyal, ekonomik ve hukukî durumlarını ele alan çalışmada arşiv belgeleri ve şer'iyeye sicillerini kullanmıştır (Ercan, 2001). M. Macit Kenanoğlu'nun *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek* adıyla yayınlanan çalışması (Kenanoğlu, 2012) kapsamlı ve arşiv kayıtlarını esas alması yönüyle oldukça önemlidir. Bu konuda kapsamlı bir literatür bilgisi veren Betül İpşirli Argıt'ın (2005, ss. 575-621) "Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın" isimli makalesi 1970'lerden günümüze kadar yapılan çalışmaları ele almaktadır. Osmanlı'da kadın konusundaki İngilizce yayınların Türkçe yayınlardan daha fazla olduğuna vurgu yapılarak çalışmalar değerlendirilmiş ve problemlerinden bahsedilmiştir. Osmanlı döneminde Balkanlarda zimmileri ve özel olarak zimmi kadınları esas alan çalışmalar vardır. Bunlardan Rossitsa Gradeva, Ortodoks Hıristiyanların kadı mahkemesini kullanmalarını incelemiştir. XVII. yüzyılda Sofya şer'iyeye sicilleri etrafında zimmilerin kadı mahkemesine niçin ihtiyaç duyduklarını incelemiş, kilisenin engellemelerine rağmen bu durumun devam ettiği konusunu dile getirmiştir (Gradeva, 1997, ss. 37-69). Svetlana Ivanova (1993, ss. 49-83), XV-XIX. yüzyılda Bulgaristan topraklarında evlenme ve boşanma konularını

incelemiştir. Ivanova, bir başka çalışmasında XVII ve XVIII. yüzyılda Hristiyan Rumeli kadınlarının evlilik sorunlarını kadı sicillerine göre ele almıştır. Kilise hukuku ve İslam hukukunda evlenme ve boşanma hususuna değindikten sonra zimmilerin Osmanlı mahkemesine başvurma nedenleri anlatmış, zimmilerin İslam hukuku kurallarından haberdar olduklarını ve kilisenin bunu engelleme girişimlerine rağmen kadı mahkemesini kullanmaktan çekinmediklerini belirtmiştir (Ivanova, 2009, ss. 163-209). Rum cemaatine mensup kadınların şer'î mahkemede açtıkları kişilerarası davaları ve aile davalarını konu alan çalışmasında Sophia Laiou (2009, ss. 253-280), kadınların hangi yargı sistemi kendileri için daha avantajlı ise ona yöneldikleri, İslam hukukunun ilkeleri hakkında bilgi sahibi oldukları, gerekli olduğunu düşündüklerinde dinlerini değiştirdikleri, yerel dinsel ve toplumsal yapıyla çatışmaya girmekten korkmadıkları ve Osmanlı hukuk sisteminin haklarını koruyacağına dair beklentiye sahip olduklarını ifade etmiştir.

Zimmi, kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi demektir. İslam ülkesinde (dârülislam) vatandaş olarak Müslümanlarla beraber yaşayan başka din mensuplarına zimmi yanında ehl-i zimme de denilir (Fayda, 2013, s. 428). Bir ülke İslam devletinin hâkimiyetine geçtiğinde burada bulunan gayrimüslimler ya İslam ülkesini terk edip istedikleri bir yere giderler ya da İslam devletiyle antlaşma yaparak (zimmet antlaşması) eski yurtlarında yaşamlarını sürdürürler. Antlaşma gereği zimmiler İslam hukukunun hükümlerine uymayı ve cizye ödemeyi kabul ederler, İslam devleti de zimmilerin can ve mal güvenliğini taahhüt eder ve kendi dinlerine göre yaşamalarına izin verir (Aydın, 2013, s. 145). Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren gayrimüslim tebaayı İslam hukukunun zimmet ve eman kurumları çerçevesinde yönetmiştir. Osmanlı Devleti'nin dinî alana müdahale etmeme doğrultusundaki tavrı, din olarak benimsedikleri inançlarda gayrimüslimlerin serbest bırakılmasını öngören İslam hukuku prensibine dayanmaktadır (Kenanoğlu, 2013, s. 438).

Tüm bu yukarıda sıralanan araştırmalarda Osmanlı Devleti'nde zimmilerin kadı mahkemesine başvurma sebepleri hususunda farklı izahlar getirilmiştir. Macit Kenanoğlu (2005, s. 566), başvurulacak başka bir merciin olmamasını ana sebep olarak ileri sürmüştür. Feridun Emecen'e göre Manisa'da yaşayan Yahudi cemaatini konu alan çalışmasında Yahudi cemaati için basit hukukî problemlerde cemaat içi çözümler ön plandadır. Buna mukabil cemaat mensuplarının sadece Müslüman veya diğer gayrimüslim guruplarla değil aynı zamanda kendi aralarındaki davalarda da şer'î mahkemelere başvuruda bulduklarından söz etmiştir. Kadı mahkemesine başvuru sebebi olarak da bu mahkemelerin güvenli bir kurum olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür (Emecen, 1997, s. 53).

Bizim çalışmamızda ise şu sorulara cevaplar aranmıştır: Zimmi kadınlar hangi konularda kadı mahkemesine müracaat etmişlerdir? Zimmi kadınların kadı mahkemesini kullanma nedenleri ne idi? Kadınlar bir vekile ihtiyaç duymadan kadı mahkemesinde hak arayışında bulunabiliyorlar mıydı? Mahkemeyi kullanmada Müslim ve zimmi kadınlar arasında bir fark var mıydı? Vekâleten temsil ne şekilde yürüyordu? Zimmilerin evlilik ve boşanma konusunda cemaat mahkemeleri yerine Osmanlı mahkemesini tercih etmelerinin sebepleri nedir? Zimmilerin kadı mahkemesini daha fazla kullanmaya başlayınca boşanma ile ilgili kilise hukukunda Osmanlı hukukuna paralel hükümler getirilmiş midir?

Kaynaklar ve Özellikleri

Bu araştırmada Sofya'da Bulgaristan Millî Kütüphanesindeki (St. Cyril and Methodius National Library of Sofia, Oriental Department) şer'iyeye sicilleri kullanılmıştır. Bu kütüphanede Sofya kazasının XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden 59 defteri mevcuttur. Yücel Özkaya (1980, ss. 21-29), tarih ve numaralarıyla birlikte sicillerin tanıtımını yapmıştır. Bulgaristan şehirlerine ait kadı sicilleriyle ilgili Rossitsa Gradeva¹, Nikolai Todorov², Svetlana Ivanova³, Sophia Laiou⁴, Hava Selçuk⁵, Meryem Kaçan Erdoğan⁶ gibi araştırmacılar tarafından çalışmalar yapılmıştır.

Bulgaristan Millî Kütüphanesindeki S 344 numaralı kadı mahkemesi defteri Sofya kazasına ait günümüze kadar ulaşmış en erken tarihli olanıdır. Bu defter 6 Cemaziyelahir 957 / 22 Haziran 1550-13 Cemaziyelahir 957 / 29 Haziran 1550 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva etmektedir. Defter toplam 10 varaktan oluşmaktadır. S 1bis numaralı defter 1 Şaban 1026-24 Şevval 1027 / 4 Ağustos 1617-14 Ekim 1618 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eder. Defter 270 sayfadan oluşmaktadır. S 308 numaralı defter ise Evâsıt-ı Şaban 1028-1 Muharrem 1029 / 24 Temmuz-2 Ağustos 1619-8 Aralık 1619 tarihleri arasında içerir ve 45 sayfadan meydana gelmiştir. Defterin 31 ve 32. sayfalarında H.1140/M.1728 yılına ait kayıtlar yer almaktadır. S 85 numaralı defterde 3 Zilhicce 1090-Selh-i Cemâziyelâhir 1092 / 5 Ocak 1680-16 Temmuz 1681 tarihleri arası kayıtlar yer almaktadır. S 149 koduyla kayıtlı defter ise Evâil-i Zilhicce 1094-8 Muharrem 1096 / 21-30 Kasım 1683-15 Aralık 1684 tarihli olup ve 40 varaktır.

¹ Bu araştırmalardan birisi de 1670'lerde Sofya toplumunda zenginlik hakkındadır. Bu çalışma 12 numaralı Sofya kadı defterindeki verilere dayanmaktadır. Gradeva, 2005, ss. 149-199.

² Todorov, 1983.

³ Sofya kadı sicilleri hakkında bir değerlendirme için bk. Ivanova, 2001, ss. 51-76.

⁴ Laiou, 2009, ss. 253-280.

⁵ Selçuk, 2012, ss. 27-46.

⁶ Erdoğan, 2011, ss. 443-478.

Mahkemede Temsil ve Vekâlet

Osmanlı Devleti'nde kişiler hukuki meselelerini çözmek üzere doğrudan kendileri mahkemeye başvurduğu gibi kimi zaman mahkemede vekilleri aracılığıyla da temsil edilmişlerdir. Birçok sebebe bağlı olarak mahkemeye gelmeyen veya gelemeyenler başvurularını vekiller aracılığı ile yapmaktaydı. Mahkemede vekil aracılığıyla temsil edilme konusunda herhangi bir sınırlama yoktur. Kişiler hukuki uygulamalarla ilgili tüm konularda kendilerini vekâleten temsil ettirebilirlerdi⁷. Vekâleten temsil edilmede iki veya daha çok şahidin şahadeti ile vekil olan şahsın vekâleti mahkeme tarafından onaylanır. Dava kaydında bu durum öncelikli olarak belirtilir ve daha sonra davacı ve davalının ve varsa şahitlerin ifadelerine yer verilir.

Sofya kazasında kadınların vekil yoluyla temsil edilmeleri daha çok alacak-verecek, gayrimenkul alım-satımı ve miras konularında yaygındı. Vekil aracılığıyla temsil sadece Müslüman kadınlara özgü değildi. Zimmi kadınlar da mahkemede kendilerini temsil etmek üzere vekil görevlendirmişlerdir. Posta Basarel köyünden Nikola, Todora binti Yivan'ın karnına vurması sonucu çocuğunu düşürmüştür. Todora, Nikola ile olan davasının görülmesi için kocası Raşo'yu kendisine vekil kılmıştır⁸. Zimmi kadınları, kardeşleri de mahkemede temsil ettiği oluyordu. Cin Çeşme Mahallesi'nde yaşayan zimmi kadın kardeşini mahkemeye göndermiş ve aynı mahallede bulunan evini Müslüman bir erkeğe satışını gerçekleştirmiştir⁹. Yakınları dışında tanıdıkları Müslüman erkekleri vekil tayin eden zimmi kadınlara da rastlanmaktadır. Novasel Mahallesi'nden Angela binti İstanko, Mustafa bin Abdullah'ı vekil tayin ederek adı geçen mahalledeki evini, zimmi bir erkeğe 1500 akçeye satmış ve zimmi kadının kızı da mahkemede hazır bulunmuştur¹⁰. Mustafa'nın baba adının Abdullah olması Mustafa'nın sonradan Müslüman olduğunu akla getirmektedir. Zimmi kadın muhtemelen önceleri dindışı olan Mustafa'yı kendisine yakın bulmaktaydı. Zimmi kadınların vekil aracılığı ile mahkemede temsil edildiğine dair bu örnekler olmasına karşılık mahkemeyi bir vekile ihtiyaç duymadan doğrudan kullanma konusunda zimmi kadınlar Müslüman kadınlara göre daha etkin davranmışlardır.

Zimmi kadınların vekil olduğu dava kayıtlarına da rastlanmaktadır. Zimmi oğluna vekil olan zimmi kadın Balişe köyündeki bağı oğlu adına 3000 akçeye

⁷ XVII. yüzyılda Bursa şehrindeki örnekler için bk. Abacı, 2001, ss. 122-126. Osmanlı mahkemelerinde kişilerin vekil aracılığıyla temsil edilmeleriyle ilgili olarak bk. Jennings, 1975, ss. 147-169.

⁸ St. Cyril and Methodius National Library of Sofia (NBKM), Oriental Department, S 344; 4a/1. (S 344; 4a/1. İlk sayı defter numarasını, ikincisi sayfa ve üçüncüsü ise hüküm numarasını ihtiva etmektedir).

⁹ NBKM, Oriental Department, S 85; 85/2.

¹⁰ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 13/1.

zimmi bir şahıstan satın almıştır¹¹. Zimmi kadınların kocalarına vekil olması da söz konusudur. Vekâletin konusu bağ satışı olabileceği gibi¹², başka bir hususta da zimmi kadınların kocalarını mahkemede temsil etme durumları olabilirdi.

Mahkemede hukuki temsil anlamında zimmi kadınlarla Müslüman kadınların farklı değerlendirilemeyeceği söylenebilir. Müslim ve zimmi kadınlar kimi zaman vekil aracılığıyla temsil edilmiştir. Ancak zimmi kadınlar Müslüman kadınlara oranla bir vekile ihtiyaç duymadan doğrudan mahkemeye başvuru konusunda daha aktif davranmışlardır. Vekâleten temsil Müslümanlar kadınlar arasında daha yaygındır. Özellikle yerel seçkin kadınlar kadı mahkemesine vekil gönderiyorlardı. Bunun sebepleri arasında Müslüman kadınların kamusal alanda fazla görünür olmak istemedikleri ileri sürülebilir. Zimmi kadınlar ise vekil göndermek yerine Osmanlı mahkemesine aracısız başvurmayı tercih ediyorlardı.

Evlenme, Mehir ve Boşanma

Sofya'da Müslümanların evlilik işlemleri kadı mahkemesinde veya kadının izni ile bir din görevlisi huzurunda yapıldığı anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili 13 Şevval 1026/14 Ekim 1617 tarihli kayıta nikâh izni verilen imamlar dışında hiçbir imamın nikâh akdetmemesi tembih olunmuş, buna rağmen izinsiz nikâh akdeden olursa büyük bir cezaya çarptırılacağı ifade edilmiştir¹³. Gayrimüslimlerin evlenme ve boşanmaları konusunda yetki ruhani liderlerine bırakılmıştır. Patriklik ve metropolitlik beratlarında veya meydana gelen ihtilafların çözümü için gönderilen emirlerde nikâh akdi veya nikâhın sonlandırılmasında yetkinin ruhbanlara ait olduğu belirtilmiştir (Kenanoğlu, 2012, s. 245). İncelenen dönemde Sofya'da zimmi nüfusun büyük çoğunluğu Ortodoks Hristiyanlardan müteşekkildi. Bu nedenle Ortodoks kilisesi kurallarına göre evlilik kurumundan kısaca bahsetmekte yarar vardır. Kilise aile ve evlilik konularıyla hukuki işlevlerini dinî mahkemeler (piskoposluk kurulları) aracılığıyla ve Roma hukuku ilkelerini esas alarak yürütmekteydi (Ivanova, 2009, s. 166). Ortodoks kilisesi evliliği dinî ve hukukî bir kurum olarak kabul etmiş, IX. yüzyıldan sonra Bulgaristan'da kilise düğünleri zorunlu olması için girişimler yapılmıştır. Evlilikler kesin olarak tek eşlilik üzerine kurulmuştu. XIV. yüzyılda art arda üç evliliğe izin veriliyordu. XV-XVIII. yüzyıla kadar Balkanlar'da geçerli olan Ortodoks kilisesi kanunlarına göre kan akrabalığı ve evlilik veya himaye yoluyla hısımlık evlilik engelleri arasında yer almaktaydı. Kilise, "vula" adı altında piskoposun verdiği evlilik izni talep edilmesini zorunlu hâle getirmek için çabalıyordu (Ivanova, 1993, s. 51; Ivanova, 2009, ss. 165-166).

¹¹ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 55/3.

¹² NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 119/3.

¹³ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 269/1.

Zimmilerin evlilik işlemlerini yapmak üzere kilise yerine kadı mahkemesine başvurduğu bir gerçektir. Ancak sicil kayıtlarından hareketle mahkemeyi kullanma oranını tespit etmek mümkün görünmüyor¹⁴. Kadı mahkemesi daha çok boşanma durumunda kullanılmaktaydı. Zimmiler arasında evlenmek üzere mahkemeye başvurunun az olması kadı mahkemesine bu hususta ihtiyaç duyulmamasıyla ilgili olabilir. Ortodoks kilisesine göre evlilik İsa tarafından kutsanmış bir törendi (Laiou, 2009, s. 257). Evliliğe kutsallık atfedilmesi doğal olarak kilise nikâhıyla evliliği yaygınlaştırmıştır. Buna rağmen zimmilerin evlilik hususunda kadı mahkemesini kullandıkları oluyordu (Ivanova, 2009, s. 184; Laiou, 2009, s. 256). Girit'te evlilikler için ayrı kayıtlar (enkiha defterleri) tutulmaktaydı. Bunun yanı sıra sicillerde de evlilik kayıtları yer almaktadır (Adıyeke, 2001, s. 83). Hristiyan kadınların evlilik işlemi yaptırmak üzere kadı veya onun nikâh akdi için görevlendirdiği imamı tercih etmeleri, katı buldukları kendi hukuk normlarını atlabilecekleri bir kurum arayışının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Ivanova, 2009, s. 186). Daha açık bir ifadeyle Ortodoks kilisesinin koyduğu akrabayla evlilik yasağı gibi kısıtlamaların etrafından dolanma veya kilisede kıyılmış bir nikâhı Osmanlı mahkemesinde başka bir nikâh akdi yaparak bitirme isteği gibi nedenlerden söz edilmektedir (Laiou, 2009, s. 260). Buna ilave olarak kadı mahkemesinde evlilik sözleşmesi yaptırma prosedürünün hem daha kolay hem de daha az maliyetli olması kadı mahkemesinin tercih edilmesine neden olmaktadır. Hristiyanların dinî nikâh yaptırabilmeleri için piskoposluk kurumundan evlilik izni alması gerekiyordu ve kaçınıcı defa evlenildiğine göre değişen miktarlarda vergi ödemek gerekiyordu (Gradeva, 1997, s. 58). XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Bulgar köylerinde rahip sayısının yetersiz olduğu bu yüzden kilisede düzenli nikâh işlemi yapılamadığından dolayı zimmilerin bu iş için kadı mahkemesine başvurmak durumunda olduğundan söz edilmiştir. Kadınlar da daha fazla gelir etmek için zimmileri gözüne kestirip Osmanlı mahkemesini kullanmaları için çaba sarf etmişlerdir (Ivanova, 2009, s. 177). Bahsedilen hususlar kadınların evlilik işlemlerinde kadı mahkemesine başvuruda bulunmalarının nedenlerini oluşturmaktadır. Doğrudan evlilik kaydı olmasa da boşanma kayıtlarında geçen ifadeler bazı zimmi şahısların evlilik işlemlerini İslam hukuku kaidelerine göre ya bizzat kadı huzurunda ya da onun izin verdiği imama başvurarak yaptıklarına işaret etmektedir. Karahisar Mahallesi'nde ikamet eden zimmi kadın kocasıyla anlaşmalı boşanmak üzere kadı mahkemesine başvuruda bulunmuştur. Kadın, daha önce yaptıkları akid çerçevesinde kocasının zimmetinde bir çift sim bilezik ve iddet nafakasının olduğunu ve bunlardan feragat ettiğini beyan etmiştir¹⁵. Bu bilgiler zimmi çiftin evlilik sözleşmesini kilise nikâhıyla değil İslam hukuku prensiplerine göre yaptıklarını göstermektedir.

¹⁴ Bu hususa Ivanova da dikkat çekmektedir. Bk. Ivanova, 2009, s. 165.

¹⁵ NBKM, Oriental Department, S 85; 61/1.

İslam hukukunda mehir, kadına evlilik esnasında ödenen para veya malı ifade etmektedir (Aydın, 2003, s. 389). Ekonomik bir güvence olarak kadına verilmesi gereken bu para veya mal kadının tasarrufuna bırakılmıştır. Erkek ancak kadının rızası dâhilinde bu maldan istifade edebilirdi. Mehir peşin ödenebileceği gibi bir kısmı peşin bir kısmı da daha sonra ödenebilir. Peşin ödenen kısma mehr-i muaccel daha sonra ödenen mehire ise mehr-i müeccel denilir (Aydın, 1985, s. 32). İncelenen kayıtlarda kadınların bir kısmı nikâh sırasında mehirlerini (mehr-i müeccel) kocalarından almadıkları için boşanmada veya kocaları öldüğünde sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Zimmi kadınların nikâh akdi için kadı mahkemesini kullandıklarına dair bir kayda rastlanılmamıştır. Sofya kadı sicillerinin tamamı mevcut olmadığından zimmilerin nikâh yapmak üzere kadı mahkemesini kullanmadığı sonucu çıkarılamaz. Boşanmak üzere başvuran zimmi kadınlarla ilgili dava kayıtlarında mehir hususuna atıf yapılmıştır¹⁶. Bu durum zimmi kadınların mehir konusundan haberdar olduklarını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde gerek Müslümanların gerekse gayrimüslimlerin yaptıkları nikâh akidlerinden resm-i arûsâne veya gerdek resmi adı altında vergi alınmaktaydı. Evlenen zimmilerden alınan resim Müslümanlardan alınanın yarısı kadardı (Bozkurt, 1989, s. 14; Ercan, 2001, s. 206). Resm-i arûsânenin miktarı, kimlerden alınacağı ve bunun kime ödeneceği kanunnamelerde belirtilmiştir. Mesela 1716 tarihli Mora Vilâyeti Kanunnamesi'nde bu husus: "Müslümanın beher bâkiresinden altmış ve beher seyyibesinden otuzar akçe ve keferenin beher bâkiresinden yüz yigirmi ve beher seyyibesinden altmış akçe alınur" (Barkan, 1943, s. 329) şeklinde yer almıştır.

Zimmilerin kadı mahkemesini kullanarak evlenme ve boşanma işlemlerini yapmaları bazı sorunlara neden olmaktadır. Patriklerin devlet merkezine yaptıkları başvurularında kendi cemaatlerinden olan kişilerin buldukları yerdeki Osmanlı mahkemesini kullanarak evli oldukları hâlde bir daha evlendikleri veya boşandıkları bundan dolayı çocuklarının zor durumda kaldığı, ayinlerine göre bir kimsenin hayatı boyunca üç kere evlenebileceği ve çokeşliliğin ise ayinlerine uygun olmadığını ifade etmişlerdir (Kenanoğlu, 2012, s. 246).

Evlilikle ilgili üzerinde durulması gereken hususlardan biri de zimmi kadınların Müslüman erkeklerle evlenmesi veya ihtida edip Müslüman olan şahısla zimmi karısının evliliklerini sürdürmeleridir. Genel olarak incelenen siciller içerisinde boşanma kayıtlarına nispetle nikâh akitleri daha az yer aldığı için zimmi kadınlarla evlilik yapan Müslüman erkeklerin varlığına dair bir belgeye tesadüf edilememiştir. Buna karşılık 10 Şaban 1095 / 23 Temmuz 1684 tarihli kayıta

¹⁶ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 4/3., NBKM, Oriental Department, S 308; 31/1.

Yahudi bir kadın kocası Mustafa bin Abdullah ile evliliğine son vermiştir¹⁷. Bu kayıt Yahudi bir kadınla Müslüman bir erkeğin evli olduğunu göstermektedir. İslam hukuku Müslüman erkeğin zimmi kadınla evliliğine izin vermektedir. Yahudi Miryan ile Müslümanlığı sonradan benimsediğini tahmin ettiğimiz Mustafa'nın hangi şartlarda evlendikleri hakkında kesin bir şey söylemek zor. Muhtemelen aynı dine (Yahudi) mensup bireyler olarak evlenmişlerdir. Mustafa'nın baba adının Abdullah olması köle iken azad edildiği şeklinde de değerlendirilebilir. Koca, Müslümanlığı daha sonradan benimsemiş olmalıdır. Karşılıklı anlaşarak boşanan (muhâlaa) karı kocanın boşanma nedeni ise geçimsizliktir (hüs-n-ü zindegânın olmaması). Bu ifade Müslüman olsun gayrimüslim olsun hemen hemen bütün anlaşmalı boşanma davalarında kalıplaşmış bir ifadedir. Acaba gerçekte din ayrılığı mı boşanma sebebiydi? Eldeki mevcut kayıttan bunu kesin olarak söylemek zordur.

İslam hukukunda evliliğin sona ermesi talak ve fesih yoluyla mümkün olmaktadır. Talak, evliliğin kocanın bazı istisnai durumlarda kadının veya her ikisinin irade beyanıyla veya hâkimin hükmüyle sona erdirilmesidir. İkincisi fesihdir; akit anında veya sonradan meydana gelen bir eksiklik sebebiyle evliliğin bozulması, feshedilmesidir. Talak; genel olarak kocanın tek taraflı bir irade beyanıyla yaptığı boşamayı, karısıyla bir bedel karşılığında anlaşarak yapmış olduğu boşanmayı (muhâlaa) ve hâkimin kararıyla meydana gelen boşanmaları içine alır. Ancak çağdaş İslam hukukçuları talak başlığı içerisine yalnızca kocanın tek taraflı boşanmasını aldıkları için diğer boşama türleri, karşılıklı rıza ile boşanma (muhâlaa) ve kaza-i boşanma (tefrık) başlığı altında değerlendirilmiştir (Ayдын, 1985, ss. 35-36).

Zimmi kadınlar boşanma işlemleri için bazen kadı mahkemesine müracaat etmekteydi. Evlilik birliğini sona erdirmek üzere kadı mahkemesine başvuran zimmi çiftler anlaşmalı boşanmayı (muhâlaa) tercih etmişlerdir¹⁸. Osmanlı döneminde pek çok kazânın yanı sıra İstanbul¹⁹ ve Kayseri'de²⁰ yaşayan zimmi kadınların muhâlaa yapmak üzere kadı mahkemesine başvurduklarına dair bilgiler vardır. Kadın ve erkeğin anlaşarak evlilik birliğini sona erdirmeleri olarak tanımlanabilecek bu boşanma ile İslam hukuku, eşiyile anlaşamayan kadına, kocasının boşama yoluna gitmemesi hâlinde, çekilemez hâle gelen evlilikten kurtulma imkânı vermiştir. Ancak kadın tarafından bu hakkın kullanılabilmesi kocanın rızasına bağlıdır. Kadınlar, kocalarını boşanmaya razı edebilmek için mehir, nafaka, iddet nafakası gibi haklarından vazgeçmekteydi. Ortodoks Hristiyanlık evlilik birliğinin sonlandırılmasına izin vermiştir. Ancak barışma süreleri, mal yaptırımları, kefaret, tekrar evlenme kısıtlamaları gibi

¹⁷ NBKM, Oriental Department, S 149; 29b/3.

¹⁸ NBKM, Oriental Department, S 85; 61/1, 92/2.

¹⁹ Zilfi, 1997, s. 279.

²⁰ Jennings, 1978, s. 275.

yollarla boşanmayı zorlaştırıcı veya önleyici çabalar gösterirdi. Zina, fiziksel şiddet, kocanın gaipliği (üç yıl), eşlerden birinin diğerini öldürmeye teşebbüs etmesi, akıl hastalığı, kocanın cinsel yetersizliği (en az üç yıl devam etmesi gerekir), alkol bağımlılığı kilise kanunlarında boşanma nedeni olarak kabul edilmiştir. Boşanma hususunda kadın kabahatli değil ise drahomasını alabilirdi (Ivanova, 1993, s. 51; Gradeva, 1997, s. 59; Ivanova, 2009, s. 166).

Kocasıyla anlaşarak boşanmak isteyen kadın için kadı mahkemesinde boşanmak daha pratik bir yoldu. Bunun nedeni boşanmak için bir gerekçe ileri sürmeye gerek olmamasıdır. Oysa aynı iş piskoposluk mahkemesinde yapılmak istense geçerli bir neden sıralanmak zorunluydu. Ortodoks kilisesine göre boşanma, kilise tarafından kutsanmış birlikteliğin çözülmesi olarak görülmüştür (Laiou 2009, s. 263). Papuccu Dragan Mahallesi'nden Torance binti Androşe, zimmi kocasıyla kadı mahkemesinde anlaşmalı boşanmıştır. Kadın, kocasının zimmetindeki 1000 akçe tutarındaki mehr-i müeccel, iddet nafakası ve zevciyete ait haklarından vazgeçtiğini ve ayrıca Osman Bey isimli şahsa 2400 akçelik borcu ödemek koşuluyla anlaşmalı boşanmaya razı olduğunu beyan etmiştir. Koca, bu şartları kabul ettikten sonra zimmi karısını boşamış (bayin-i talak) ve boşanma işlemi mahkeme tarafından onaylanmıştır²¹. Başka bir kayıta ise zimmi bir kadın erkek kardeşini vekil tayin ederek kocasından anlaşmalı boşanmıştır²². Sofya kazasına tabi Seslafce köyünden Yovanko binti Simo, kocası Stopan ile aralarında anlaşmazlık olduğu ve iyi geçinemediklerinden dolayı²³ kocasından boşanmış ve kocasının zimmetindeki bilezik, yüzük ve bir miktar para karşılığında mehr-i müeccelden feragat ettiğini beyan etmiştir. Mahkeme iki tarafın da kabul ettiği boşanma işlemi onaylamıştır²⁴.

Ortodoks kilisesine göre evlilik İsa tarafından kutsanmış bir törendi. Evliliğe kutsallık atfedilmesi evlilik birliğinin bozulmasını zorlaştırıyordu. Bizans döneminde kilise boşanma konusunda daha katı iken bu tutum giderek zayıflatılmıştır. Ortodoks halk boşanma hususunda kadı mahkemesini daha fazla kullanmaya başlayınca kilise, boşanma nedenlerini genişletmek zorunda kalmıştır. Bu konuda en ileri adım İstanbul Patriği III. Yeremya tarafından 1717'de verilen karardı. Bu karar rıza ile boşanmayı yasaklayan Bizans içtihadına aykırı olmasına rağmen, evliliğin karşılıklı onay ile feshi kabul edilmişti (Laiou, 2009, s. 257). Zimmiler XIX. yüzyılın başlarına kadar ısrarlı bir şekilde evlenme ve boşanma konularında kadı mahkemelerini kullanmaya devam etmişlerdir. Bunun parasal sebepleri yanında pek çok başka sebebi vardı (Gradeva, 1997, s. 57). Kadı mahkemesine ödenen harç miktarı piskoposlara

²¹ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 4/3.

²² NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 10/4.

²³ Kayıtta, "hüs-n-ü zindegânımız olmamağla" şeklinde ifade edilmiştir. NBKM, Oriental Department, S 308; 31/1.

²⁴ NBKM, Oriental Department, S 308; 31/1.

ödenenden daha azdı. Kadı mahkemesinde boşanma nedenlerinin araştırılmaması, daha sonraki evliliklere yasaklama getirilmemesi ve bazı dinî kısıtlamalar Hristiyanları Osmanlı mahkemesine gitmelerini özendiren etkenler olarak sıralanabilir (Ivanova, 2009, s. 178).

Sadece Hristiyan kadınlar değil aynı zamanda Yahudi kadınların da evliliklerini sonlandırmak üzere Osmanlı mahkemesini kullandıkları oluyordu. 10 Şaban 1095 / tarihinde mahkemeye başvuran Miryan binti Savel kocası Mustafa bin Abdullah huzurunda şunları söylemiştir:

Mustafa ile hüsn-ü zindegânımız olmayub beynimizde şikâk vaki' olmağla zimmetinde bin yüz guruşluk mehr-i müeccelim ve nafaka-yı iddet ma'lumdur... kendüye yüz esedî guruşluk esvâb üzerinde muhâla-yı sahiha-yı şer'iyeye ile muhâla eyledim.

Mustafa kendisine verilen para ve elbiseyi aldığına dair beyanatta bulunduktan sonra boşanma işlemi mahkemece onaylanmıştır²⁵. Yahudi kadının kocasından boşanmak istemesinin nedeni şiddetli geçimsizlik olabilir. Ancak satır aralarını okumaya çalıştığımızda boşanmanın dinî sebeplere dayandığını akla getirmektedir. Miryan'ın kocası muhtemelen sonradan Müslümanlığı tercih etmişti. Bu yeni pozisyon çiftin anlaşmazlık yaşamasına neden olmuş olabilirdi veya Müslümanlığı tercih eden kocanın, karısının da Müslüman olmasını ondan talep etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Bu varsayımları doğru kabul ettiğimizde bile İslam hukukuna göre Müslüman bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla evli olması bir sorun teşkil etmiyordu. Ancak çiftler arasında din ayrılığı olması evliliğin sürdürülmesine imkân tanımazdı. Kadının boşanmak için haklarından vazgeçmesinin yanı sıra kocasına para ve elbise vermesi evliliği bir an önce sonlandırmak niyetinde olduğunu göstermektedir.

Zimmi kadınların boşanma kayıtlarında İslam hukukunda evliliğin bir neticesi olarak kadınlara sağlanan mehir ve boşanma sonucunda kadınların bir müddet iâşe ve benzeri ihtiyaçlarının karşılanmasını temin eden iddet nafakası gibi hususlara da vurgu yapılmıştır. Müslüman kadınlar gibi gayrimüslim kadınlar da kadı mahkemesini kullanarak aile hukukunu ilgilendiren meselelerini İslam hukuku kurallarına göre çözüme kavuşturmuşlardır. İslam hukukunda evliliğin bir neticesi olarak ortaya çıkan mehirden yararlanma isteği zimmi kadınlara cazip gelmiş olabilir. Bu nedenle boşanmak için kadı mahkemesine başvurdukları düşünülebilir. Zimmi kadınlardan bir kısmı muhâlaa adı verilen karşılıklı anlaşma yoluyla boşanmak durumunda kaldıkları için mehir haklarından da feragat etmişlerdir.

Kadı mahkemesini kullanan zimmilere cemaat mahkemesi yetkilileri engel olmaya çalışmışlardır. Buna karşılık Osmanlı devlet görevlileri kadı mahkemesi

²⁵ NBKM, Oriental Department, S 149; 29b/3.

aleyhine faaliyetlere müsamaha göstermemişlerdir. Osmanlı padişahından alınan fermanların cemaat mahkemelerinin yetkilerini tescil etmesine rağmen zimmilerin şer'îye mahkemelerine müracaatlarını engelleyememiştir (Çiçek, 2001, ss. 36, 46). Hristiyanların, özel hukuku ilgilendiren alanlarda Osmanlı mahkemesini tercih etmeleri kiliseyi kendini yenilemesi hususunda harekete geçirmiştir. Kilise tedrici olarak mevzuatını güncelleştirmiştir (Gradeva, 1997, ss. 42-45).

Hristiyan kadınların kadı mahkemesine başvurarak boşanma kararı almasında İslam hukukunun ve Hristiyan cemaatinin dinî ve örfî hukukunun çocuk velayetini ele alış biçiminin etkili olduğu ifade edilmiştir (Laiou, 2009, s. 265). İslam hukukunda çocukların bakım ve terbiyesi “hidâne” kavramı ile açıklanmıştır. Belirli bir yaşa kadar çocuğun bakımı ilk önce anaya verilmiştir. Ana yoksa ananın akrabalarına ve kadınlara öncelik verilerek diğer akrabalarına verilir (Aydın, 1985, s. 54). Çocuğa ait mallarının idaresi, nafakasının temini, şahsına bağlı hakların kullanımı gibi yetkiler ise velayet kavramı ile açıklanmıştır. Velayet, babaya veya onun yerini tutan kişiye verilirken çocuğun büyütülmesi, bakımı ve gözetilmesi gibi daha çok çocuğun küçüklük dönemini kapsayan hidâne de anneye veya annenin yerini tutacak kadınlara verilmiştir. Buradaki amaç çocuğun beden ve ruhen en iyi şekilde yetişmesini sağlamaktır (Bardakoğlu, 1998, s. 468). Çocuğun bakım ve terbiyesi kendisine verilen kişinin hür, akıllı, baliğ, çocuğa bakmaya muktedir ve güvenilir kimse olması gerekmektedir. Bu şartlara sahip kadının ayrıca Müslüman olması aranmamaktadır (Aydın, 1985, s. 54). Ortodoks cemaatlerinde boşanma sonrası çocuk velayeti konusunun belirsiz olduğu, yeniden evlenmeden vazgeçtiği sürece çocukların velayetinin annede kalabileceği belirtilmiştir. Başka bir yoruma göre velayet sorunun sadece kocanın ölümüyle ortaya çıkacağını, boşanma durumunda velayetin, kabahati olmayan ebeveyne verileceği belirtilmiştir (Laiou, 2009, s. 266). Derzi Yusuf Mahallesi sakinlerinden olup ölen zimmi Dimo'nun yetim kalan çocuklarına vasi atanması için kadı mahkemesine müracaat edilmiştir. Mahkeme çocukların zimmi annesi İstamo'yu vasi olarak atamıştır²⁶. Banşor Mahallesi sakinlerinden zimmi kadın, kocası ile muhâlaa yaparak bayin-i talak ile boşanmıştır. Kadın kendisine ait olan haklardan (mehir, iddet nafakası gibi) vazgeçmiştir. Kızlarının bakımı ve büyütülmesini üstlenen zimmi kadın kızlarının nafakası karşılığında kocasından bazı kıymetli eşyalar almıştır²⁷. Burada hem hidâneye hem de velayet hususuna atıf söz konusudur. Hidâne anneye velayet ise babaya verilmiştir. İslam hukukunda hidâne hakkı, hidâneyi üstlenmeye engel bir durumun ortaya çıkması ya da hidâne süresinin dolması ile sona erer. Bu konuda farklı görüşler olsa da Hanefî hukukçuları bakımı üstlenilen erkek çocuğun yedi yaşına

²⁶ NBKM, Oriental Department, S 85; 53/3.

²⁷ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 10/4.

girmesiyle, kız çocuğun da bülüğa ermesiyle hidânenin sona ereceği görüşündedir. Hidâneyi anne ve annene dışında bir kadının üstlenmesi durumunda bülüğ beklenmeden kız çocuğun hidânesi dokuz yaşına girmesiyle sona erdirilir (Bardakoğlu, 1998, ss. 470-471). Zincirli Mahallesi'nden Março binti Ustoyan kendi hidânesinde olan üç çocuğu için boşanmış olduğu zimmi Tomo veled-i Ustoyan'a borç yazılmak üzere mahkemeden borçlanma izni talep etmiştir. Mahkeme her bir çocuğun ihtiyaçlarının karşılanması için günlük 4 akçe üzerinden borçlanmaya ruhsat vermiştir²⁸. Benzer bir başvuru Hacı Yahşi Mahallesi'nde sakin olan zimmi kadın tarafından yapılmıştır. Zimmi kocasından boşanan kadın çocuğunun hidânesi kendinde olmak üzere çocuğunun babasından nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme günlük 2 akçe nafakanın baba tarafından ödenmesini kararlaştırmıştır²⁹. Vasi tayin edilmesiyle ilgili başka bir kayıta ise mahkemeye başvuran zimmi İstamo binti Dirya yetim kalan çocukları için vasi tayin edilmiştir³⁰. Bu kayıtlardan şunlar anlaşılmaktadır: İslam hukukunda çocuğun bakımı ve büyütülmesi olan hidâne anneye verilmiş haktır. Diğer taraftan çocukların nafakasının temini gibi hususları kapsayan velayet ise babanın sorumlulukları arasındadır. Zimmi kadınlar İslam hukukunun bahsi geçen kaidelerinden haberdar idi. Bu nedenle kilisenin engellemelerine rağmen kadı mahkemesine müracaatı tercih etmişlerdir.

İlginç dava kayıtlarından birisi de Balık Pazarı Mahallesi'nden Ayşe binti Mustafa'nın (kıbtiye) kocası hakkında ileri sürdüğü iddialarla ilgilidir. Ayşe, kocası Kurd bin Abdullah'ın (kıbti), kendisine elbise almadığını, elbise talep ettiğinde ise kötü söz ve küfürle karşılık verdiği (şetm), kocasının daha önce mahkemede yirmi güne değin elbise almaya söz verdiği, eğer bunu yerine getirmezse talak-ı selase ile boşanma hususunda şart ettiğini ileri sürmüştür. Kocasının vadettiği şartları yerine getirmediği ve ihmalkâr davrandığını da ayrıca belirtmiştir. Kurd bin Abdullah ise karısının iddialarını inkâr etmiştir. Müslümanların adillerinden iki şahıs Ayşe'nin ifadelerini doğrular mahiyette tanıklık yapmışlardır. Dava süreci bahsedildiği üzere kayda geçirilmiştir³¹. Dava; davacı, davalı ve şahitlerin ifadelerinin kayda geçirilmesiyle sona ermiştir. Bu dava kaydında İslam hukukunda şartlı boşanmaya atıf vardır. İslam hukukuna göre geciktirici bir şarta bağlanan boşanmaya "muallâk talak" ve vadeye bağlanan boşanmaya ise "muzâf talak" denir. Şarta bağlı boşanma hüküm ve neticelerini şartın gerçekleşmesi anında meydana getirir. Vadeye bağlanması durumunda da talak, bu vade geldiğinde gerçekleşir (Cin, 1976, s. 59; Aydın, 1985, ss. 41-42; Cin vd. 1995, II, s. 113). Bahsi geçen dava

²⁸ NBKM, Oriental Department, S 149; 16a/2.

²⁹ NBKM, Oriental Department, S 85; 82/3.

³⁰ NBKM, Oriental Department, S 85; 53/3.

³¹ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 8/5.

kaydına göre Müslüman olmayan bir kadın kadı mahkemesine doğrudan başvurarak şartlı boşanma talep etmiştir. Ayşe'nin iddiasına göre kocası boşanmayı hem şarta hem de vadeye bağlamıştır. Dava kaydında boşanmanın gerçekleştiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kıbtîye Ayşe'nin Müslüman bir kadın ismine sahip olması ve aile hukukuyla ilgili bir meselede kadı mahkemesine müracaat etmesi dikkat çekmektedir. Mahkemedeki ifadesi dikkate alındığında Kıbtî kadının İslam hukukundaki şartlı boşanmadan haberinin olduğu anlaşılmaktadır.

Kefalet

İslam hukukuna göre kefalet, bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması veya birinin teslimini üstlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak; şahsa ve mala kefalet olmak üzere iki kısma ayrılır. Şahsa kefalet (kefalet bi'n-nefs), bir kimsenin şahsına kefil olmak olup onun alacaklıya teslim edilmesi veya mahkemede hazır bulundurulmasıdır. Mala kefalet (kefalet bi'l-mal) ise bir malın ödenmesine kefil olmak demektir (Apaydın, 2005, ss. 169-170). Sofya'da zimmi kadınlar alacaklarını güvence altına almak için alacaklı olduğu kişilerden kefil talebinde bulunmaktaydı.

İslam hukukuna ait bir düzenleme olan kefalet müessesesi zimmi kadınlar tarafından da kullanılmıştır. Alacak-verecek meselelerinde mala kefil olma söz konusudur. Örneğin Petriç köyünden iki zimmi şahıs arasında koyun alım-satımından kaynaklanan 14330 akçe borçlanmadan dolayı borçlu olan şahsa zimmi annesi kefil olmuştur³². Kocasının borcundan dolayı kocasına kefil olan zimmi kadınlar da vardı. Mustafa bin Süleyman, zimmi bir adamdan 1080 akçe alacağından dolayı zimmi adama karısının kefil olduğunu ifade etmiştir. Mustafa'nın sözleri mahkemede zimmi kadın tarafından tasdik edilmiş ve borcun ödenmesine karar verilmiştir³³.

Mala kefalet dışında kefaletin bir başka türü olan nefse kefil olma ile ilgili kayda da rastlanılmıştır. Buna göre, Sofya kazasına bağlı bir köyde yaşayan zimmi kadın için zina isnat edildiği ve bu durumun araştırılması için kadının hapiste tutulduğu anlaşılmaktadır. Zimmi bir erkeğin, kadının nefesine kefil olması üzerine kadının hapisten salıverildiği köyün zabiti talebiyle mahkeme defterine kaydedilmiştir³⁴. Anlaşılacağı üzere zina isnat edilen zimmi kadınla ilgili hukuki süreç tam olarak sonuçlanmadığı için mahkeme tarafından talep edildiğinde zimmi kadını mahkemede hazır bulundurma sorumluluğu zimmi kadına kefil olan kişiye verilmiştir.

³² NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 143/1.

³³ NBKM, Oriental Department, S 344; 7a/5.

³⁴ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 8/1.

Nafaka

Nafaka, geçim için gerekli olan erzak, eşya ve para anlamına gelmektedir (Pakalın, 1993, II, s. 642). Terim anlamı olarak aile hukuku veya mülkiyet ilişkisinden doğan bakım yükümlülüğü ve bu kapsamda yapılan harcamaları içermektedir (Erbay, 2006, s. 282). Nafaka talebiyle kadı mahkemesini kullanan zimmi kadınlar vardı³⁵. Nafaka, evlilik ve hısımlık nafakası gibi çeşitli kısımlara ayrılmaktadır. Evlilik nafakası kocanın, karısının normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, içecek, giyecek gibi ihtiyaç maddelerini ve sosyal durumuna uygun olarak dayalı döşeli bir mesken temin etmesidir. Koca eğer karısının nafakasını karşılamaz veya eksik karşılarsa kadın yargı yoluna başvurabilir, bu durumda hâkim, tarafların malî ve sosyal durumlarını dikkate alarak nafakanın miktarını tayin eder (Erbay, 2006, s. 282). Evlilik nafakası ile ilgili bir kayıt Balık Pazarı Mahallesi'nden Kıbtı Ayşe binti Mustafa'nın kocası hakkında ileri sürdüğü iddialarla ilgilidir. Kıbtı Ayşe, kadı mahkemesinde İslam aile hukuku mevzuatına uygun olarak kocasından bazı taleplerde bulunmuştur. Ayşe, kocası Kıpti Kurd bin Abdullah'ın, kendisine elbise almadığını, kocasının daha önce mahkemede yirmi güne kadar elbise almaya söz verdiği, eğer bunu yerine getirmezse talak-ı selase ile boşanma hususunda şart ettiğini ileri sürmüştür. Kocasının vadettiği şartları yerine getirmediğini ayrıca belirtmiştir. Kurd bin Abdullah karısının iddialarını inkâr etmiş ancak Müslümanların adillerinden iki şahıs Ayşe'nin ifadelerini doğrular mahiyette tanıklık yapmışlardır. Dava süreci bahsedildiği üzere kayda geçirilmiştir³⁶. Burada ifade edilen nafaka türü evlilik nafakasıdır.

Kadınlar için temin edilmesi gereken nafaka türlerinden birisi de iddet nafakası adı verilen nafakadır. Kocasından boşanan kadının nafaka hakkı iddet süresi adı verilen süre içinde devam eder, iddet bittikten sonra kadının nafaka talep hakkı kalmaz (Aktan, 1992, s. 407). İslâm hukukunda iddet, evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder. Dinî, fitrî ve insanî bir davranış olarak da algılanan ve Sâmi gelenek başta olmak üzere hemen hemen bütün toplumlarda ve dinlerde bu duruma rastlanmaktadır. Bekleme süresi olarak evliliğin sona eriş tarzına veya kadının durumuna göre farklı süreler belirlenmiştir. Kocası ölen kadın hamile değilse bu süre dört ay on gündür. Boşanmış veya bir eksiklik sebebiyle nikâhı feshedilmiş olan kadınlar için iddet, hamile olup olmamalarına ve bazı fizyolojik özelliklerine göre değişmektedir. Hamile olanların iddeti doğumla sona erer. Hamile olmayıp hayız gören kadınlar üç hayız süresince iddet beklerler. Müslüman bir erkekle evli bulunan zimmilerin iddetleri Müslüman kadınlar gibidir. Zimmi kocasının

³⁵ NBKM, Oriental Department, S 149; 16a/2, S 85; 82/3.

³⁶ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 8/5.

ölümü veya boşaması hâlinde Ebû Hanîfe'ye göre kendi dinlerinin öngördüğü bir iddet varsa ona uyulur; İmâmeyn'e göre ise İslam ülkesinde onlar da diğer Müslüman kadınlar gibi iddet beklerler. İddet süresince kadının evlenmesi yasaktır. Kadın iddet süresince boşayan veya ölen kocasının evinde oturmak ve koca bu süre içerisinde karısının nafakasını (iddet nafakası) temin etmek durumundadır (Acar, 2000, ss. 466-471). İncelenen kayıtlarda evliliklerin sona erdirilmesinde genellikle anlaşmalı boşanma tercih edilmekteydi. Kadınlar iddet süresi içinde kocalarından alacakları nafaka hakkında vazgeçtikleri anlaşılmaktadır. İslam hukukunda boşanma yetkisi tek taraflı olarak erkeğe verilmiştir. Kadınların boşanma talep etme hakkı hukuken sınırlıydı. Çeşitli sebeplerle evliliklerini sonlandırmak isteyen kadınlar çoğu zaman kocalarını ikna etmek mecburiyetindeydi. Müslüman³⁷ ve zimmi³⁸ kadınların nafakadan vazgeçerek boşandıklarına dair çok sayıda kayıt yer almaktadır. Zimmi kadınlar, İslam hukukunda kural ve kaidelerine göre kadı mahkemesine başvurarak anlaşmalı boşanma işlemi yaptırdıkları anlaşılmaktadır. Mahkemeye kardeşi aracılığında başvuran zimmi kadın haklarından ve iddet nafakasından feragat ederek zimmi kocasından bain-i talak ile boşanmıştır. Çocuklarının nafakası için bazı eşyalar almıştır³⁹.

Sofya kazası köylerinde yaşayan zimmi kadınlar da nafaka işlemleri için mahkemeyi kullanmışlardır. Komariçe köyünden olup ölen zimmi Yevan'ın kızı için nafaka tayin edilmesi talebinde bulunan Yevan'ın annesidir. Mahkeme günlük 3 akçe nafaka takdir etmiştir⁴⁰.

Alım-Satım

Kadınların gayrimenkul alım satım işlemlerini yapmak üzere kimi zaman mahkemede hazır bulunmalarına karşılık alım-satım işlerini vekilleri aracılığı ile gerçekleştirenler de vardı. Bey'-i sahih veya bey'-i bât şeklinde ifade edilen satış işlemleri kesin bir satışı içermektedir. Buna göre muayyen bir mal bir bedel karşılığında satılmıştır (Ekinci, 2008, s. 519). İslam hukukunda yer alan diğer satış türlerinden selem, bey' bi'l-vefâ türünden satış akidlerine rastlanılmamıştır. Gayrimenkul alım-satımı kayıtlarında öncelikle alıcı ve satıcının kimliği gayrimenkulün bulunduğu yer, sınırları, özellikleri, fiyatı, tarafların icap ve kabulü ve mahkemenin onayı yer almaktadır. Kayıtlar umumiyetle bu şablona göre düzenlenmiştir. Müslüman veya gayrimüslim kadınların mahkemede bizzat bulunarak alım-satım işlemi yaptıkları gibi vekillerine de bu işleri gördürdükleri oluyordu. Gerek şehir merkezinden gerekse Sofya kazası köylerinden veya başka kazalardan kadınlar Sofya

³⁷ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 52/1, 100/1.

³⁸ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 4/3, 10/4.

³⁹ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 10/4.

⁴⁰ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 141/4.

mahkemesini alım-satım işleri için kullanmışlardır. Köyde yaşayan kadınlara mukabil şehirli kadınların mahkemeyi daha fazla kullandıkları anlaşılmaktadır.

Gayrimenkul alım-satımında ev satışları ilk sırada yer almaktadır. Müslüman ve zimmi arasında gayrimenkul satışı gerçekleşebiliyordu. Şarabdarlı Mahallesi sakinlerinden Mihri binti Abdullah, vekili Davud Paşalı Mehmed Çavuş aracılığıyla evini 4000 akçe karşılığında satmıştır. Alıcı ise zimmi Aleksandra binti Yino adlı kadındır. Zimmi kadın mahkemede bizzat hazır bulunmuştur⁴¹. Pop Miloy Mahallesi'nden Maroden isimli zimmi bir kadın Yahudi bir erkeğe adı geçen mahalledeki evini 4500 akçeye satmış ve satış işlemi mahkeme tarafından onaylanmıştır⁴². Kaloyan Mahallesi'nden zimmi bir kadın aynı mahalledeki evini zimmi erkeğe 7000 akçeye satmıştır⁴³. Zimmi erkeğe ev satışı yapan zimmi kadınlar da vardı⁴⁴. Yahudi erkeğe⁴⁵ ev satan zimmi kadınların yanı sıra kocasına ev satışı yapan zimmi kadınlar vardı. Novasel Mahallesi'ndeki evi zimmi bir kadın zimmi kocasına 8000 akçeye satmıştır⁴⁶. Alıcı ve satıcının zimmi kadınların olduğu ev satış işlemleri de mevcuttur⁴⁷. Hacı Hamza Mahallesi'nde ikamet eden zimmi kadın adı geçen mahallede yer alan evini 3000 akçeye başka bir zimmi kadına satmıştır⁴⁸. Müslüman erkeklere ev satışı yapan zimmi kadınlar da vardı⁴⁹. Papuccu Drağan Mahallesi'nden zimmi kadın ve kızı mahalledeki evini Mehmed Çelebi'ye 3000 akçeye satmıştır⁵⁰. Novasel Mahallesi'nden bir zimmi kadın ise mahalledeki evini 1500 akçeye Başçı Mustafa'ya satmıştır⁵¹. Papuccu Drağan Mahallesi'nden zimmi kadın ve kızı mahalledeki evlerini Mehmed Çelebi'ye 3300 akçeye satmıştır⁵². Müslüman erkeklerden⁵³ veya zimmi kocasından⁵⁴ ev satın alan zimmi kadınlara veya vefat eden kocasının borcunu ödemek üzere mahkemeye başvurup kocasına ait olan evi Sûk-i Sultani'de aklık artırma usulüyle satışını sağlayan zimmi kadınlara da rastlamak mümkündür⁵⁵.

⁴¹ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 37/1.

⁴² NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 5/3.

⁴³ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 9/3.

⁴⁴ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 61/1, S 85; 38/1, 51/1.

⁴⁵ NBKM, Oriental Department, S 85; 40/2.

⁴⁶ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 81.

⁴⁷ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 4/2, 72/4, S 85; 94/1.

⁴⁸ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 72/4.

⁴⁹ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 162/1, S 85; 1/2, 28/2.

⁵⁰ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 85/1.

⁵¹ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 110/1.

⁵² NBKM, Oriental Department, S 1bis; 162/1.

⁵³ NBKM, Oriental Department, S 149; 37b/1.

⁵⁴ NBKM, Oriental Department, S 149; 35b/3.

⁵⁵ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 64/1.

Ev alım-satımı işlemleri incelendiğinde ev satışı yapan zimmi kadınların sayısı ev satın alan zimmi kadınlardan daha fazla olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Müslüman kadınlar için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Faroqhi, Kayseri ve Ankara'da ev sahipliği üzerine yaptığı araştırmasında çok sayıda ev satışı işlemini incelemiştir. Ev satın alandan ziyade ev satışı yapan kadınların sayısının daha fazla olduğunu belirttikten sonra kadınların satın alma yoluyla değil de miras yoluyla gayrimenkul sahibi olduklarını varsaymıştır (Faroqhi, 2009, ss. 194-195). Aynı varsayım Sofya için de geçerli olabilir.

Zimmi kadınların taraf olduğu alım-satım işlemleri arasında dükkân satışı ve bağ satışları da yer almaktadır. Zimmi kadın, kocasından miras kalan dükkânı Müslüman bir erkeğe satmıştır⁵⁶. İstano binti Lazar, debbağ Mustafa'dan Kurubağlar mevkiindeki bağı 1500 akçeye satın almıştır⁵⁷. İki zimmi kız kardeş ise Müslüman bir erkeğe bağ satışı yapmışlardır⁵⁸. Hacı Hamza Mahallesi imamı Mehmed Çelebi ise Bozene binti Nikola isimli zimmi kadına bağ satmıştır⁵⁹. Golonofce köyünden Metre binti Niko ise Zaim Osman Bey'e bağ satmıştır⁶⁰. Müslüman erkeklerden bağ satın alan zimmi kadınlar⁶¹, Müslüman erkeklere⁶² ya da Müslüman kadınlara⁶³ bağ satışı yapan zimmi kadınlara da rastlamak mümkündür.

Sofya kazasının köylerinde yaşayan kadınlar da alım-satım işleri için kadı mahkemesini kullanmaktaydı. Baş köyünden Velko veled-i Drağan ve kardeşi, Terle binti İstanço'ya 4700 akçeye bağ satışı yapmışlardır⁶⁴. Sofya kazası köylerinde yaşayan zimmi kadınlar zimmi erkeklere bağ satışı yapmışlardır⁶⁵. Evile köyünden zimmi kadın ile zimmi erkek arasında bağ mülkiyetinden kaynaklanan davayı zimmi kadın kazanmıştır⁶⁶. Başka bir kayıttta ise zimmi iki kız kardeş kadı mahkemesine başvurarak iki bab değirmeni zimmi bir erkeğe 6000 akçe karşılığında satmıştır⁶⁷.

⁵⁶ NBKM, Oriental Department, S 85; 87/1.

⁵⁷ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 98/2.

⁵⁸ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 24/2.

⁵⁹ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 31/4.

⁶⁰ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 52/2.

⁶¹ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 31/4, 98/2.

⁶² NBKM, Oriental Department, S 1bis; 52/2, S 149; 6a/1.

⁶³ NBKM, Oriental Department, S 149; 2b/2.

⁶⁴ NBKM, Oriental Department, S 308; 12/2.

⁶⁵ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 102/3, S 85; 37/1, 82/2.

⁶⁶ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 111/2.

⁶⁷ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 130/2.

Alacak-Verecek

Zimmiler kendi aralarındaki sözleşmelerde İslam hukuku kurallarına tabi değillerdir. Ancak bu tip sözleşmelerden kaynaklanan anlaşmazlıkları kadı mahkemesine getirme hakları vardır. Diğer tarafından bazı kısıtlamalarla birlikte Müslümanlarla her türlü borç ilişkisine girebilirler, Müslümanlarla beraber ticarî şirketler kurabilirler (Bozkurt, 1989, s. 17).

Kadınlar kadı mahkemesini alacak-verecek meselelerinden dolayı sıkça kullanmışlardır. Eski kocasından veya zimmi erkeklerden alacağını talep eden Müslüman kadınlar olduğu gibi Müslüman erkeklerden alacak talebinde bulunan zimmi kadınlar kadı mahkemesine müracaat etmişlerdir. Müslüman erkeklerle olan alacak-verecek meselesinden dolayı mahkemeye başvuran zimmi kadınlar vardı⁶⁸. Kocalarının borçlarından dolayı kadı mahkemesini kullanan zimmi kadınların davalarından da söz etmek mümkündür. Mustafa bin Süleyman, zimmi bir şahıstan 1080 akçe alacağını, zimminin karısından talep edince, zimmi kadın borcu üstlenmiştir. Zimmi kadın, borcu ödemek için muhtesibe gönderilmiştir⁶⁹. Zimmi kadınlar kocalarının borçlarından dolayı mahkemeyi kullanmışlardır. Kuyumcu olup vefat eden zimmi kadının kocası, Yahudi bir adamdan 6120 akçe karşılığında sim satın almıştır. Bundan dolayı sakin oldukları evi rehin bırakan ve karısını bu hususta kefil yapan zimmi erkek vefat ettiği için Yahudi adam, alacağını kefil olan kadından talep etmiştir. Kadın, borcu ödemek için Kasım ayına kadar süre talep etmiş ve iki tarafın da bu hususta anlaşması üzerine dava sona ermiştir⁷⁰. Ölen kocasının alacağını borçlu zimmi erkekten talep eden kadınlar da vardı⁷¹. Zimmi kadınlardan bazıları alacak taleplerini vekilleri aracılığı ile mahkemeye bildirmişlerdir. Bu hususta Müslüman erkekleri vekil tayin ettikleri de oluyordu⁷².

Miras Meseleleri

Miras meselesinin gayrimüslimlerin kendi hukuklarına tabi olduğu genellikle kabul edilen bir görüş iken bunun aksini savunanlar da vardır. Buna göre gayrimüslimlerin miras ihtilaflarının İslam hukuku çerçevesinde çözüldüğü ifade edilmiştir (Kenanoğlu, 2012, ss. 251-252; Kenanoğlu, 2005, s. 564). Miras taksimi rızaya dayalıdır. Mirasçılar arasında gaib ve yaşı küçük birisi yoksa ve mirasın taksim edilmesi mirasçılar tarafından talep edilmemişse mirasın zorla taksim yoluna gidilemeyeceği kadınlara emredilmiştir. Ancak varislerden yaşı küçük veya gaib olan varsa bu durumda kısmetin kadınlarca yapılması gerekmektedir (Kenanoğlu, 2012, s. 259). Miras taksiminden resm-i kısmet,

⁶⁸ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 57/1.

⁶⁹ NBKM, Oriental Department, S 344; 7a/5.

⁷⁰ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 79/3.

⁷¹ NBKM, Oriental Department, S 85; 35/3.

⁷² NBKM, Oriental Department, S 85; 23/2.

katibiyye, hüddamiyye, ihzariye vs. adı altında bir meblağ alınmaktaydı. Zimmi kadınların miras taksimi kayıtlarında resm-i kısmet miktarı, toplam tereke miktarının binde 15⁷³, binde 32⁷⁴, binde 46⁷⁵, binde 51⁷⁶ gibi farklı oranlarda olabiliyordu.

Kadınlar miras meselelerinin çözümü için kimi zaman şer'î mahkemeyi kullanmışlardır. Doğrudan veya vekilleri aracılığı ile bu işlerini halledenler vardı. Petriç köyünden zimmi kadın ölen kocasından çocuğuna kalan malı çocuğun velisi ve aynı zamanda büyük erkek kardeşi olan zimmi şahsa teslim etmiştir⁷⁷. Zimmi kadınların devlet görevlilerine karşı kazandığı davalar da söz konusuydu. Doğancıbaşı Mustafa Beşe, Pop Miloş Mahallesi'nden olup ölen zimmi bir erkeğin varisi olmaması dolayısıyla terekesinin beytülmale ait olduğunu iddia etmiştir. Zimminin karısı ise, kocasının terekesinde yer alan avlu ve bir bağın babasından kendisine intikal ettiğini bildirmiş ve mahkemeye bunun ispatı olarak hüccet ibraz etmiştir. Mahkeme görevlileri tarafından kontrol edilen hüccet doğrultusunda bahsedilen yerlerin zimmi kadına ait olduğu kabul edilmiştir⁷⁸. Devlet görevlisinin iddiası, varis bırakmadan ölen zimmilerin mirasına devlet hazinesi tarafından el konulduğuna işaret etmektedir. Ruhani reisler, varis bırakmadan ölen ruhban sınıfına mensup olanların miraslarına el koyma yetkileri varken mirasçısı olmadan ölen sıradan zimmilerin malları devlet hazinesi tarafından zapt edilmekteydi (Kenanoğlu, 2012, s. 263).

Zimmilerin kendi aralarındaki miras meseleleri mensup oldukları dinin kurallarına göre halledilir ve problemleri cemaatlerinin din adamları tarafından çözümlenirdi. Ancak zaman zaman zimmilerin konunun çözümü için devletten yardım istedikleri veya şer'îyye mahkemelerine başvurdukları oluyordu (Akyılmaz, 2003, s. 176). Her şeyden önce zimmilerin mirasla ilgili ihtilafları şer'î mahkemeye götürme yetkileri vardı (Bozkurt, 1989, s. 15). İnalçık, gayrimüslimlerin evlilik, boşanma, miras gibi konularda daha güvenilir bulduklarından ve kilise vergisinden kurtulmak için kadı mahkemesini tercih ettiklerini ifade etmiştir (İnalçık, 1991, s. 427). Zimmilerden bazılarının miras hususunda kadı mahkemesini tercih etmeleri İslam miras hukukunun kendileri için daha avantajlı (özellikle kadınlar için) olmasından kaynaklanmaktadır. Yahudi kızlar babalarının mirasından pay almak için Osmanlı mahkemesine başvurmuşlardır. Kendi dinleri kız çocuklarına mirastan pay vermezken İslam hukuku kızlara pay vermekteydi. Hristiyan zimmiler için de benzer bir durum

⁷³ NBKM, Oriental Department, S 12; 8/1.

⁷⁴ NBKM, Oriental Department, S 12; 88/2.

⁷⁵ NBKM, Oriental Department, S 12; 102/1.

⁷⁶ NBKM, Oriental Department, S 12; 102/3.

⁷⁷ NBKM, Oriental Department, S 1 bis; 114/2.

⁷⁸ NBKM, Oriental Department, S 308; 41/1.

söz konusudur. Kilise hukukuna göre miras hakkı olmayan bir zimmi konuyu kadı mahkemesine getirdiğinde mirastan pay alabilirdi. Dolayısıyla miras konusunda kadı mahkemesinin tercih edilmesi şahsi menfaat elde etme arzusunun kaynaklanıyordu (Çiçek, 2001, ss. 43-45). Kadının, zimmilerin miras taksimlerini İslam hukuku prensiplerine göre paylaştığı (aksi zaten düşünülemez) pek çok tereke kaydında görülebilir⁷⁹. Ortodoks zimmilerin kadı mahkemesine başvuruları yaygınlaştığından dolayı patrikler XVIII. yüzyılda kilise hukukunda değişiklik yaparak İslam hukukuyla uyum sağlamaya çalışmışlardır (Çiçek, 2001, ss. 43-45).

Zimmi bir şahıs varis bırakmadan ölürse, varis çıkma ihtimaline karşı kadı tarafından kontrol altında tutulan terekesi zimminin dinî kurumuna teslim edilirdi (Bozkurt, 1989, s. 16). Varis bırakmadan ölen kimsenin mirasçısının devlet olduğu kuralı zimmiler için de geçerlidir (Kenanoğlu, 2012, s. 254). Sofya'da beytümale teslim edilen zimmi terekeleriyle ilgili bilgiler sicil kayıtlarında yer almaktadır⁸⁰. Zimmilerin beytümale görevlilerinden emanet bırakılan mirası talep ettiklerinde olumsuz cevap aldıkları ve kadı mahkemesinde haklarını aradıkları oluyordu⁸¹. Zimmi kadınlar, ölen zimmi kocalarının varisi olmadığı iddiasıyla miras kalan mallarının beytümale teslim edilmesi iddiasında bulunan devlet görevlileri ile sorun yaşamaktaydı. Malka binti Jivko, doğancıbaşı Mustafa Beşe ile mahkemelik olmuştur. Mustafa Beşe, zimmi kadının Pop Miloş Mahallesi'nde sakin iken ölen kocasının varisi olmadığı için bu şahıstan miras kalan ev, bağ, hamr fıçısı ve bazı elbiselerin beytümale iadesini talep etmiştir. Zimmi kadın bu iddiaları reddetmiş, bahsedilen ev ve bağın babasından miras kaldığına dair belge ibraz ederek davayı kazanmıştır⁸². Zimmi kadın, Mustafa Beşe'nin benzer iddiaları dile getirdiği bir başka davada iki Müslüman şahidin tanıklığı ile davayı kazanan taraf olmuştur⁸³. Kadı mahkemesine başvurma imkânı olmayanlar mahkemenin görevlendirdiği kişi aracılığı ile vasiyetini ifade edebilirdi. Kara Şahin Mahallesi'nden Margona binti Kostadin, evine gelen Mevlana Mahmud Efendi ve şahitlerin huzurunda verdiği beyanatta, ölmesi halinde mirasına varis olarak kardeşinin oğlu Panayot veled-i Kostadin'in ismini vermiş bunun dışında kimsenin bulunmadığını ifade etmiştir⁸⁴. Bu kaydı vasiyet olarak değerlendirmenin yanı sıra zimmi kadının mirasına devlet tarafından el konulması ihtimaline karşı bir tedbir olarak da görmek mümkündür.

⁷⁹ NBKM, Oriental Department, S 12; 5/3, 6/2, 8/1, 10/1-3, 12/3, 14/1-2, 34/1, 35/2, 42/3, 59/1, 63/3, 65/2, 68/2-3, 69/2, 73/1, 77/1, 80/1, 81/1-2, 99/1, 102/1,3, 109/2-3; NBKM, Oriental Department, S 1bis; 21/1, 145/4, 146/5, 148/7, 150/5, 151/1.

⁸⁰ NBKM, Oriental Department, S 308; 6/3, 18/1, 41/1.

⁸¹ NBKM, Oriental Department, S 149; 22a/1.

⁸² NBKM, Oriental Department, S 308; 41/1.

⁸³ NBKM, Oriental Department, S 308; 18/1.

⁸⁴ NBKM, Oriental Department, S 149; 6b/2.

Diğer Meseleler

Zimmi kadınların kadı mahkemesini zorunlu olarak kullanmaları ile ilgili kayıtlar ise şu şekildedir. Kocasını öldürten köylü zimmi kadın mahkemede suçunu itiraf etmiştir. Kadının mahkemede verdiği ifade, kocasıyla iyi geçinemediği (hüsn-ü zindegânın olmaması), kavga ettikleri; kocasının, kendisini sürekli rencide ettiği bundan dolayı zimmi ve kıbti iki erkeğe çeşitli eşyalar vererek kocasını öldürttüğü şeklindedir. Ayrıca bu olayla ilgili köy halkının bir alakasının olmadığını ifade etmiştir⁸⁵. Başka bir kayıt ise zimmi kadının bir şahsı katlettiği ve köylülerin bu olayla ilgisi olmadığı hakkındadır⁸⁶. Boyane köyünün zimmi sakinleri Março binti Elyas isimli zimmi kadından şikâyetçi olmuşlardır. Şikâyetin konusuna gelince, Março'nun evinde içki satışı yaptığı (hamr bey ettiği), fasıka ve facire bir kadın olduğu bunun yanı sıra işlettiği meyhanede birçok kötü olayın vuku bulduğu ve köyün papazının bu meyhanede katledildiği şeklindedir. Bu olaylara sebebiyet veren kadını köylerinde istemediklerini bildirince mahkeme kadının köyden sürgün edilmesine karar vermiştir⁸⁷. Bu sürgün hadisesi Kanunî dönemine ait kanunnamede ifade edilen bir duruma işaret etmektedir. Buna göre şayet bir kadın veya erkek taşınmış olduğu mahallede de istenmezse bu gibi kişiler şehirden sürgün edilecektir (Heyd, 1973, s. 92). Bu kayıt aynı zamanda toplumsal kontrol mekanizmasına işaret etmektedir. Toplumsal kontrol; grup ve toplumun bireyin davranışlarını sınırlaması ve bu sınırlama yoluyla toplumsal değerleri benimsemesinin sağlanması yani bireyin toplumsal kurumlar ve diğer toplumsal birimler tarafından ortak değer ve eylemlere uygun davranışlarda bulunmaya zorlanmasıdır. Kısacası, toplumsal sapma olarak ifade edilen davranışlara karşı toplumsal tepkidir (İçli, 2005, s. 131). Bahsi geçen olayda resmî kurallara veya toplumun değerlerine aykırı davranışlarda bulunanlara karşı, köylülerin harekete geçtiği anlaşılmaktadır. Köylerinde istenemeyen kişi ilan ettikleri zimmi kadını toplumdan dışlamışlar ve köyden uzaklaştırmışlardır.

⁸⁵ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 23/1.

⁸⁶ NBKM, Oriental Department, S 1bis; 161/3.

⁸⁷ NBKM, Oriental Department, S 149; 34b/4.

Sonuç

Bu çalışmada, Osmanlı döneminde Sofya’da zimmi kadınların kadı mahkemesine başvuruları ve davaları incelenmiştir. Zimmi kadınlar kimi zaman vekil aracılığıyla kadı mahkemesinde temsil edilmiştir. Zimmi kadınlar Müslüman kadınlara oranla bir vekile ihtiyaç duymadan doğrudan mahkemeye başvuru konusunda daha aktif davranmışlardır. Vekâleten temsil Müslüman kadınlar arasında daha yaygın bir durumdur. Özellikle yerel seçkin kadınlar kadı mahkemesine vekil gönderiyorlardı. Zimmi kadınlar ise vekil göndermek yerine Osmanlı mahkemesine aracısız başvurmayı daha fazla tercih etmişlerdir. Zimmi kadınlar boşanma işlemleri için kadı mahkemesine müracaat etmekteydi. Evlilik birliğini sona erdirmek üzere kadı mahkemesine başvuran zimmi çiftler anlaşmalı boşanmayı (muhâlaa) tercih etmişlerdir. Kocasıyla anlaşarak boşanmak isteyen kadın için kadı mahkemesinde boşanmak daha pratik bir yoldu. Bundan dolayı kilisenin engelleme girişimlerine rağmen zimmiler özel hukuku ilgilendiren alanlarda kadı mahkemesine başvurmaktan geri durmamışlardır. Hristiyanların özel hukuku ilgilendiren alanlarda Osmanlı mahkemesini tercih etmeleri kiliseyi kendini yenilemesi hususunda harekete geçirmiştir. Kilise, mevzuatını güncelleştirmiştir. Sadece Hristiyan değil aynı zamanda Yahudi kadınlar da boşanmak için Osmanlı mahkemesini tercih ediyorlardı. Zimmi kadınlar nafaka, miras, kefâlet, alım-satım, alacak-verecek vs. konularda da sıkça Osmanlı mahkemesine başvurmuşlardır. Zimmi kadınların miras hususunda kadı mahkemesini tercih etmeleri İslam miras hukukunun kendileri için daha avantajlı olmasından kaynaklanmaktadır. Kadı, zimmilerin miras taksimlerini İslam hukuku prensiplerine göre paylaştırmaktaydı. Kadı sicillerinde zimmi kadınlara ait çok sayıda tereke kaydı mevcuttur. Ortodoks zimmilerin kadı mahkemesine başvuruları yaygınlaşınca patrikler, XVIII. yüzyılda kilise hukukunda değişiklik yaparak İslam hukukuyla uyum sağlamaya çalışmışlardır.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Sofya Şer‘iyye Sicilleri

St. Cyril and Methodius National Library of Sofia (NBKM), Oriental Department, Sofya-Bulgaristan.

S 344	957/1550
S 1bis	1026-1027/1617-1618
S 308	1028-1029/1619
S 12	1082-1089/1671-1678
S 85	1090-1092/1680-1681
S 149	1094-1095/1683-1684

B. Kaynak ve İnceleme Eserleri

- Abacı, N. (2001). *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Acar, H.İ. (2000). İddet. *DİA*, XXI, 466-471.
- Adıyeke, H. (2001). XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımmi Davaları. *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç* içinde (ss. 77-95). Ankara: Sota-Yeni Türkiye Yayınları.
- Aktan, H. (1992). İslam Aile Hukuku. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II* içinde (ss. 396-433). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yay.
- Akyılmaz, G. (2003). Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü. *Ermeni Araştırmaları Birinci Türkiye Kongresi Bildirileri* içinde (C. II, ss. 171-187). Ankara.
- Apaydın, Y. (2002). Kefâlet. *DİA*, XXV, 168-177.
- Argit, B.İ. (2005). Osmanlı Hukuk Çalışmalarında Kadın. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III(5), 575-621.
- Aydın, M.A. (1985). *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul.
- Aydın, M.A. (2003). Mehir. *DİA*, XXVIII, 389-391.
- Aydın, M.A. (2013). *Türk Hukuk Tarihi* (10. Bsk.). İstanbul: Beta Yay.
- Bardakoğlu, A. (1998). Hidâne. *DİA*, XVII, 467-471.
- Barkan, Ö.L. (1943). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar*. İstanbul.
- Bozkurt, G. (1989). *Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839- 1914)*. Ankara: TTK Yay.
- Cin, H. (1976). *Eski Hukukumuzda Boşanma*. Ankara.
- Cin, H. ve Akgündüz, A. (1995). *Türk Hukuk Tarihi, II*. İstanbul.
- Crampton, R.J. (2007). *Bulgaristan Tarihi* (N. Ekici, Çev.). İstanbul: Jeo Politika Yay.
- Çiçek, K. (2001). Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercih. *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç* içinde (ss. 31-49). Ankara: Sota&Yeni Türkiye Yay.
- Ekinci, E.B. (2008). *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat Yay.
- Emecen, F. (1997). *Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri*. İstanbul: Eren Yay.
- Erbay, C. (2006). Nafaka. *DİA*, XXXII, 282-285.
- Ercan, Y. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Erdoğan, M.K. (2011). 1166-1167/1752-1754 Tarihli (R 37 Numaralı) Rusçuk Şer'iyeye Sicili'nin Tanıtımı ve Fihristi. (M. Bayrak Ferlibaş, Ed.), *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk* içinde (ss. 443-478). İstanbul.

- Erdođru, M.A. (2002). Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII(2), 1-15.
- Evliya Çelebi. (1999). *Seyahatnâme, III*. S. A. Kahraman, Y. Dağlı (Haz), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Faroqhi, S. (2009). *Orta Hâlli Müslümanlar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Fayda, M. (2013). Zimmî. *DİA*, 428-434.
- Gerber, H. (1980). Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700. *International Journal of Middle East Studies*, XII(3), 231-244.
- Gradeva, R. (1997). Orthodox Christians in the Kadi Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court. Seventeenth Century. *Islamic Law and Society*, IV(1), 37-69.
- Gradeva, R. (2005). Towards the Portrait of “the Rich” in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s. *Provincial Elite in the Ottoman Empire*, 10-12 Ocak 2003 Rethymno içinde (ss. 147-197), Crete University Press.
- Heyd, U. (1973). *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (V. L. Ménage, Ed.). Oxford Clarendon Press.
- Ivanova, S. (1993). Marriage and Divorce in the Bulgarian Lands (XV-XIX c.). *Bulgarian Historical Review*, 2(3), 49-83
- Ivanova, S. (2001). The Sicills of The Ottoman Kadis. Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria. (K. Çiçek, Ed.), *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç* içinde (ss. 51-76). Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Ivanova, S. (2009). Hristiyan Rumeli Kadınları Evlilik Sorunları ve Kadı Sicilleri (17. ve 18. Yüzyıllar). A. Buturovic, I. Cemil Shick (Der.), *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih* içinde (ss. 163-209). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- İçli, G. (2005). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yay.
- İnalçık, H. (1991). The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans. *Turcica*, XXI, 427.
- Jennings, R. (1973). Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVI(2-3), 168-216.
- Jennings, R. (1975). Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVIII(1), 53-114.
- Jennings, R.C. (1975). The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Ottoman Sharia Courts. *Studia Islamica*, 42, 147-169.
- Jennings, R. (1978). Zimmis (Non-Muslims) in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXI(3), 225-293.
- Karaman, H. (2007). *Anahatlarıyla İslam Hukuku*. İstanbul.

- Kenanoğlu, M.M. (2005). İslam-Osmanlı Hukukunda Zımmîler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III(5), 553-574.
- Kenanoğlu, M.M. (2012). *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yay.
- Laiou, S. (2009). Osmanlı Dünyasında Hristiyan Kadınlar: Rum Cemaatinin Şer'îye Mahkemelerinde Açtıkları Kişilerarası Davalar ve Aile Davaları (17 ve 18. Yüzyıllar). A. Buturovic ve I. Cemil Shick (Der.), *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih* içinde (ss. 253-280). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Najwa al-Qattan. (1996). Textual Differentiation in the Damascus Sijill, Religious Discrimination or Politics of Gender. (A. El Azhary Sonbol, Ed.), *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History* içinde (ss. 191-201). Syracuse: Syracuse University Press.
- Özkaya, Y. (1980). Sofya'da Millî Kütüphane "National Biblioteque" deki Şer'îyye Sicilleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII(24), 21-29.
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II*. İstanbul.
- Peirce, L. (2005). *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Selçuk, H. (2012). Vidin'de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer'îyye Sicili'ne Göre (1698-1699). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, IV(14), 27-46.
- Şahin, İ. (2009). Sofya. *DİA*, XXXVII, 344-348.
- Todorov, N. (1979). *Bulgaristan Tarihi* (V. Atayman, Çev.). İstanbul: Öncü Kitabevi Yay.
- Todorov, N. (1983). *The Balkan City 1400-1900*. Seattle and London: University of Washington Press.
- Zilfi, M.C. (1997). *Women in the Ottoman Empire Middle Eastern Women in the Early Modern Era* (M. C. Zilfi, Ed.). New York.
- Zilfi, M.C. (1997). Zilfi, We Don't Get Along. (M. C. Zilfi, Ed.), *Women in the Ottoman Empire Middle Eastern Women in the Early Modern Era* içinde (ss. 264-296). New York.